

**TEORIE A METODOLOGIE ORÁLNÍ HISTORIE /
THEORY AND METHODOLOGY OF ORAL HISTORY**

**Metoda oral history ve výzkumu dějin moderní historiografie/ The Method of
Oral History Research in the History of Modern Historiography**

Naděžda Morávková

Abstrakt

Příspěvek si klade za cíl nastínit některá specifika a úskalí při používání orální historie coby jednoho ze zdrojů informací při výzkumu moderní historiografie v českém prostředí. Autorka k závěrům a zobecněním dospěla na základě svého několikaletého bádání.

Abstract

The paper aims to outline some specifics and difficulties in using oral history as a source of information in the research of modern historiography in the Czech environment. The author of the conclusions and generalizations reached on the basis of its several years of research.

Klíčová slova: orální historie, historiografie, narativity, memoáry, biografický výzkum

Key Words: oral history, historiography, narrativities, memoirs, biographical research

Specifičnost heuristického použití orální historie ve výzkumu dějin moderní historiografie

Kvalitativní výzkum není sice v rámci historické vědy úplnou novinkou, dlouho však byl považován spíše za specialitu jiných vědních oborů - sociologie, psychologie, kulturní či sociální antropologie. Tradiční, scientistické, dějepiscectví pracovalo vždy s pramenem osobní povahy, kam jistě musíme narativní prameny řadit, velmi obezřetně. Běžně byly akceptovány osobní dopisy, deníky či memoáry, avšak za předpokladu zohlednění jejich subjektivity. **Dopisy a deníky** se od *narativit*, jak s Vaším dovolením budu označovat biografické (i autobiografické) narativní jednotky v rámci svého kvalitativního výzkumu, neboli asistované životní vyprávění pamětníků, liší především časovým hiátem a retrospektivou. Ta je přítomná pouze u narativit a může způsobit značné odlišnosti v interpretaci skutečnosti, ať už v kladném či záporném slova smyslu. V otázce retrospektivy se narativity blíží **memoárům**, v obou případech jde vlastně o retrospektivní konstrukci. V dalších aspektech pak ale opět nacházíme četné odlišnosti. Výrazná je například rozdílná míra autonomie. Psané vzpomínky budou vykazovat mnohem nápadnější přítomnost této charakteristiky než rozhovor s narátorem. Ten je v rozhovoru omezen supervizí tazatele. Bude tomu tak i v případě, zvolíme-li formu, kterou bych nejvíce doporučovala pro její nízké riziko likvidace respondentovy autonomie a která je v rámci orálně historického diskurzu označována jako narativní interview - tedy volná narace pamětníka, jen citlivě hlídaná tazatelem, aby případnými doplňujícími či zpřesňujícími otázkami udržel tok vypravování v žádoucím směru. Výhodou narativit oproti memoárům naopak je skutečnost, že strukturované interview má zpravidla potenciál překročit hranice epifanií, do nichž se memoáry většinou uzavírají a kolem nichž bývají nekorigované autobiografie vystavěné.

Z narativit lze skládat různé interpretace minulosti. Nejčastěji půjde o **životní příběh** nebo **životní historii**. Životní příběh je příběh, který vybere narátor k vyprávění o životě, zpravidla svém. Vzniká volnou narací, je autonomní a je hluboce osobní. Životní historie vzniká nejčastěji kooperací tazatele a respondenta a je začleněním

života jedince do širších historických a sociálních souvislostí. Jeho autonomie není tak vysoká jako u životního příběhu, kolektivní historie zde často dominuje historii osobní v určování linie příběhu, výběru období apod.

Narativy jsou tedy prameny jedinečnými a v jistém slova smyslu nezastupitelnými. Přehlédněte nyní se mnou **možnosti i úskalí, výhody i negativa** jejich aplikace pro potřeby výzkumu dějin moderní historiografie, jak jsem měla možnost k nim osobně dospět při práci na své habilitační publikaci i při redakčních pracích edice *Historikem* ve 20. století. V obecné části budu do jisté míry terminologicky vycházet z pojetí Schwarz - Ogilvy,¹ jak to činím i v učebním textu pro mé studenty předmětu *Orální historie v praxi*.

Upozorňuji je na tyto důležité charakteristiky narativit:

1. Přiznaná **subjektivita a perspektivita** získaných materiálů
2. Vědomí **selektivnosti** faktografie a s tím spojená určitá míra **rezignace na obecnou reprezentativnost** výsledků výzkumu
3. Vědomí **interaktivity výzkumu a participativně dialogické interpretace** zjišťovaných skutečností, neboť tazatel a narátor se nutně navzájem ovlivňují.
4. Rezignace na **metodologickou univerzálnost**, jedná se o práci s živým subjektem, postupy a metody lze fixovat jen rámcově nebo případ od případu.

V práci s profesionálním historikem, coby narátorem dochází k dosti podstatným změnám v rámci těchto charakteristik a je potřeba s nimi počítat, jak se snažím své studenty a účastníky výzkumných aktivit v rámci H20 vždy upozorňovat.

Ad 1 Subjektivita a perspektivita narací je samozřejmě přítomná, ani renomovaný historik s dlouhou praxí, jakými naši respondenti zpravidla jsou, jí není uchráněn. Má

---

¹ SCHWARZ, P. - OGILVY, J. *The Emergent Paradigm: Changing Patterns of Thought and Belief*. Menlo Park, CA: SRI International, 1979.

zde však poněkud jiný charakter než u narátorů bez historického školení. Historik je podvědomě puzen vnímat a pak i interpretovat svou osobní historii perspektivou historie kolektivní, kterou intenzivně celý život sleduje, ba často se sám podílel na její „tvorbě“. Je to do jisté míry výhoda, do jisté míry však, zejména v případě méně zkušených tazatelů, nebezpečí, že přejmou perspektivu narátorských autorit a ztratí odstup. Je potřeba se k němu neustále nutit. Jako příklad svůdných narativit mohu uvést rozhovory s mistry oboru, jakými byli František Šmahel, Robert Kvaček, Vilém Prečan, Bedřich Löwenstein, Zdeňka Hledíková. Tazatel podléhá pokušení nechat je určovat směr vzpomínání i úhel pohledu. Je však třeba hlídat míru a zejména mít stále na paměti svůj cíl a vracet respondenta k němu.

Ad 2 I selektivnost životních vzpomínek je obecným rysem narativních interview. V případě respondentů historiků však máme výhodu, že pamětník sám bude pravděpodobně dbát na jistou koherenci, strukturovanost či kauzální návaznost při vzpomínání. Je schopen dobře separovat relevantní fakta od banalit a má potřebnou perspektivu pro své vypravování. Nebezpečí, že se vzpomínky i tak budou točit kolem epifanií a životních či společenských zvrátů, je ovšem zhruba stejně vysoké jako u laických respondentů. Zejména v případech, kdy se bude jednat o citlivá témata spojená s osobními traumaty, prožitky, jež zanechaly hluboké jizvy od profesních či ideových zápasů, fakty, která by mohla nějak poškozovat renomé pamětníka, musíme počítat se značnou mírou selektivity v uvádění informací. Mám dobrou zkušenost z rozhovorů s Irenou Seidlerovou, Pavlem a Věrou Olivovými, Kolomanem Gajanem či Štěpánem Grausem, totiž ponechat výběr nejprve na nich, posléze se pak v případě příznivé atmosféry pokusit k tématu vrátit. Pokud vhodná příležitost nenastane, doporučuji studentům na určitá fakta rezignovat a pokusit se o heuristiku z jiných zdrojů. Komfort respondenta by měl být pokud možno vždy respektován.

Ad 3 Je potřeba počítat s interaktivní povahou narativního interview jako výzkumné metody. Tazatel je stejně tak živým subjektem jako narátor a dochází zákonitě k vzájemnému ovlivňování, zejména jedná-li se o klasický strukturovaný rozhovor ve formě dialogu. Obzvlášť bdělý musí být v souvislosti s touto charakteristikou začínající, nezkušený tazatel či tazatel vytěžující významnou osobnost. Hrozí totiž nebezpečí ovlivnění tazatele metodologickými stereotypy narátora, někdy překonanou

terminologií, někdy překonaným paradigma. I nejskromnější významný historik si je vědom své autority v oboru a je zvyklý ji uplatňovat. Na druhou stranu vím ze zkušenosti, že většina respondentů, s nimiž jsem měla možnost pracovat, i ti, jejichž věk je potřeba konstatovat s hlubokou úctou, stále sledují dění v oboru a jsou zpravidla velmi dobře obeznámeni s novým diskurzem i novou terminologií. Některé interakce ze strany narátorů mohou být však motivovány snahou o aplogetiku vlastních postojů, názorů či díla.

Ad 4 Očekávání možnosti použití či doporučení univerzálních postupů a aplikace univerzální metodologie v případě orální historie je záležitostí poněkud naivní. Lze se zabývat obecnými principy, tak jako to činíme právě nyní, ale vždy v konkrétní aplikované formě a být srozuměni s tím, že je potřeba postup vždy přizpůsobit aktuální situaci. Jedná se přece jen o práci s živým pramenem, osobní narativity jsou z hlediska obsahu i formy lidskými identitami. Je vhodné, aby tazatel prošel základním školením v oblasti psychologie osobnosti a psychologických aspektů komunikace, nejlépe formou praktických cvičení, jak se o to snažím u svých studentů.

Memoáry a životopisná vyprávění ve výzkumu dějin moderní historiografie: shody a rozdíly,

Společné rysy:

Subjektivní interpretace minulosti, se všemi předchozími charakteristikami

Specifika:

Výběr epifanií a faktů - Selektivita ze strany sledované osobnosti je mnohem lépe redukovatelná, je-li vzpomínání citlivě řízeno tazatelem. Memoáry jsou ovšem naopak cenné svou spontánností a autonomií.

Vliv kolektivní paměti - Kolektivní paměť ovlivňuje jak narativní interview, tak memoáry. Větší šanci eliminovat její působení má uvědomělý tazatel ve strukturovaném rozhovoru.

MEMO 2012/1

Faktor času - Časový hiát, který odděluje memomáry a historickou skutečnost, jež je jejich předmětem, je přítomen stejnou měrou i v případě rozhovoru s pamětníkem. Pamětník píšící memoáry má však k dispozici mnohem delší čas na kompletaci a interpretaci vzpomínky než respondent při interview.

Možnost revize - Možnost revize a korekce vzpomínky je jistě předpokládána u tvorby memoárů, i pamětník poskytující interview by však měl v tomto směru mít jisté možnosti. Je nutné poskytnout mu na dostatečně dlouhý čas transkripci nebo záznam nahrávky k autorizaci.

Kontext vzpomínek a stylistická koherence - Kontextuálnost vzpomínek a koherenci textu je jistě snazší udržet v případě memoárů. V případě narativního interview je potřeba, aby se v případě nutnosti úkolu udržet je citlivě zhostil tazatel.

Motivační faktor - Memoáry jsou v tomto směru zpravidla výsledkem pamětníkovy samomotivovanosti. Rozhovor bývá motivován, nebo alespoň inspirován, většinou zvnějšku, jinou osobou.

Autentičnost kompozice - Předpokládá se, že memoáry vykazují vlastní, osobní kompozici vzpomínajícího, interview je obvykle výsledkem kompozičních záměrů tazatele. Tato skutečnost může zásadně ovlivnit celkové vyznění vzpomínek a jejich interpretaci.

Možnost korekce konfrontací s jiným zdrojem - Korekce komparací či dokonce konfrontací bývá častější u rozhovorů, i pamětník píšící memoáry však někdy uvádí srovnání s jiným zdrojem či jiným pamětníkem.

Kontaktnost a bezkontaktnost - První charakteristika je vlastní narativitám vzešlým z rozhovorů, druhá většinou memoárům, obě mohou reprezentovat jak badatelskou výhodu, tak i nevýhodu.

Interpretace orálněhistorického výzkumu v dějinách moderní historiografie

Smyslem orálně historického a biografického přístupu není na základě narativit určit, co se stalo v minulosti, nýbrž odhalit konkrétní interpretaci vázanou na

konkrétní individuum (nebo skupinu). Při úvahách o minulosti musíme "číst" narativy tak, jak je klasický historik zvyklý číst dokument archivního charakteru, kriticky, ve smyslu zapojení zaznamenaných informací do širšího společensko-kulturního kontextu vypovídajícího subjektu, podle možností v komparaci s jinými dostupnými prameny. Svě studenty učím v tomto směru **zásadu tří K - kritika, kontext, komparace**.

Záměrem biografického výzkumu v jeho různých podobách je shromážďovat a interpretovat životy druhých jako součást vzájemného lidského porozumění. Moderní historik si uvědomuje význam subjektivní zkušenosti v rámci historických a sociálních interpretací reality, je si vědom, že může osvětlit procesy, které jedince provázejí na cestě hledání jeho identity a místa ve společnosti, a současně i, skrze ně, obraz společnosti samé v dané době. Tato subjektivita usnadňuje badateli uchopit skrze pamětníka minulost a dostat se tak blízko k jeho vlastní zkušenosti, jak je to možné. Nekonstatujeme pravdu, vytváříme jen možné verze, přičemž se snažíme o to, aby byla ta námi předložená v rámci možností co nejméně nejpravděpodobnější, nejpreciznější, nejvíce pravděpodobná. Budeme-li neustále mít na paměti, že se pohybujeme v intervalu *možného*, nikoliv *jistého*, nic nám nebrání provádět biografické výzkumy a retrospektivně s jejich pomocí konstruovat individuální interpretaci minulosti.

Dovolte mi, milí čtenáři, uzavřít pojednání spolu *Ivorem Goodsonem* mementem určeným nám uživatelům metody oral history:

„To, co jsme zachytili v příbězích, je mediace mezi osobním hlasem a širší sociálně kulturní skutečností... Data získaná metodou oral history neslouží jako zaručený zprostředkovatel historické skutečnosti, ale jako jedna z možných interpretací této skutečnosti.“²

Literatura:

---

² GOODSON, Ivor - SIKES, Patricia, J. *Life History Research in Educational Settings : Learning from Lives*. McGraw-Hill Education, 2001.

MEMO 2012/1

BORNAT, Joanna - WALMSLEY, Jan. Biography as empowerment or appropriation: Research and practice issues, *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, 13(1), 2008, Article 6.

DENZIN, Norman K. - LINCOLN, Yvonna S. *Collecting and Interpreting Qualitative Materials*. Texas: A&M University, 2008. 3rd ed.

GOODSON, Ivor - Sikes, Patricia, J. *Life History Research in Educational Settings : Learning from Lives*. McGraw-Hill Education, 2001.

SCHWARZ, P. - OGILVY, J. *The Emergent Paradigm: Changing Patterns of Thought and Belief*. Menlo Park, CA: SRI International, 1979.

O autorech

PaedDr. Naděžda Morávková, Ph.D. (*1961 v Plzni). Vyučuje na katedře historie Fakulty pedagogické Západočeské univerzity v Plzni, zabývá se dějinami moderní historiografie a metodou orální historie.

e-mail: moravkov@khi.zcu.cz